

OGRAJE IN OGRAJEVANJE V AGRARNI KRAJINI UPORA

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 4. 7. 2024

Izvleček: Avtor se v članku posveča kmetovalcem na severovzhodu Goriškega, ki med stalne agrarne prakse vključujejo ograjevanje obdelovalnih površin. Ugotavlja, da je biovarovalna funkcija njihovih ograj varovanje določenih oblik življenja – rastlin – pred določenimi drugimi oblikami – živalmi. Ob upoštevanju historičnih kontekstov njihovega lokalnega nastanka in razvoja ter emskega povezovanja ograj z delom pa se ograje kažejo kot nekaj več – kot simbol upora in upornosti malega lokalnega kmeta. Avtor pokaže, da preprosta agrarna infrastruktura uteleša kompleksna zgodovinska razmerja med ljudmi, zato z ograjami v krajini kmetje ne komunicirajo le z živalmi, temveč tudi z ljudmi.

Ključne besede: ograje, biovarovalno ograjevanje, semiotika krajine, kmetje, divjad, meja, Goričko

Abstract: The article focuses on farmers of north-eastern Slovenia, whose regular agrarian practices include the fencing of arable surfaces. Fences perform the biosecurity function of protecting certain lifeforms – plants – from others – animals. When historic contexts of the local origin and development of fences, and their emic links to labour are considered, they can be seen to represent something more: a symbol of the resistance and defiance of the small local farmer. The author demonstrates that a simple agrarian infrastructure embodies complex historical human relationships. Thereby, through fences in the landscape, farmers communicate not only to animals, but also people.

Keywords: fences, biosecurity fencing, landscape semiotics, farmers, wildlife, border, Goričko

Uvod

Članek posvečam kmetovalcem na severovzhodu Goriškega, ki med stalne prakse svojega agrarnega dela vključujejo ograjevanje obdelovalnih površin, predvsem polj, pa tudi sadovnjakov in vrtov. Ti t. i. mali kmetje, ki sebe smatrajo za tradicionalne lokalne kmete na družinskih kmetijah, obdelujejo med pet in dvajset hektarji zemlje, del pridelka uporabijo za samooskrbo, del pa ga prodajo. V članku njihovo »ekologijo ograj« (angl. *fence ecology*; Jakes idr. 2018) obravnavam kot samoiniciativno infrastrukturo za reševanje konkretnih težav, ki jih pestijo.¹

Med potovanjem po Goriškem lahko opazimo, da se v določenih vaseh ob madžarski meji zaradi z ograjami obdanih poljedelskih površin krajina spremeni. Večina vasi na Goriškem je brez ograj, nenadoma pa jih je vse polno. Sorodniki moje sogovornice, primožene v vas ob meji, so jo ob obiskih vselej spraševali: »Pa kaj imate tukaj vse zagrajeno?« Če bi merili dolžino ograj, bi jih namerili v desetinah kilometrov. Namen članka je popeljati bralce po tej obmejni krajini ograj, da bi ugotovili, zakaj tam številni kmetje svoje njive ograjujejo, katere zgodovinske okoliščine so ustvarile to prakso, kakšno delo je s tem povezano, kakšne lokalne pomene nosijo ograje ter kaj in komu kmetje z ograjami nekaj sporočajo. Namen članka je prikazati, da ljudje z ograjami v krajini hkrati komunicirajo z živalmi in ljudmi, vendar na različna načina ter z različnimi cilji in sporočili.

Ograje na Goriškem so biovarovalne ograje (ang. *biosecurity fences*),² namenjene varovanju določenih oblik življenja (lat. *bios*) pred določenimi drugimi oblikami – konkretno rastlin pred živalmi. Ljudje jih postavljajo, da bi z razporejanjem oblik življenja vzpostavili želeni prostorski red (Hinchliffe in Bingham 2008) in »ohranjali prostorsko ločitev med kategorijami bioloških stvari«, od katerih so določene »grožnja blaginji« tistih, ki takšne ograje postavljajo (Donaldson 2008: 1552, 1553). To ni samoumevna funkcija ograj. Izvire ograj lahko iščemo že v neolitskem zapiranju ovčjih čred (Mlekuž 2013). Marx je ograjevanje opisal kot metodo razlaščenja zemlje s spreminjanjem polj v pašnike in lovišča (t. i. parki jelenjadi; 2012: 599–601). Ljudje ograje postavljajo še iz številnih drugih razlogov, npr. da bi označili meje nepremične lastnine, preprečili njeno odtujitev, preprečili pobeg domačih živali, nekatere stojijo zaradi estetskih učinkov, druge prispevajo k občutku varnosti itn. Različne funkcije ograj sprožajo tudi različne poglede nanje, različne razlage, občutke in afekte (Vranješ 2005: 293).

V prispevku obravnavam biovarovalne ograje, postavljene z namenom, da bi agrarni pridelek varovale pred divjadjo. Na njivah naj bi poskrbele za čim boljšo zaščito poljščin in polj kot plodonosnih površin pred tistimi divjimi živali-

1 Za sintagmo »samoiniciativna infrastruktura« se zahvaljujem recenzentu.

2 V slovenščini je uveljavljen termin »biovarnost«. Čeprav gre pri obravnavanju ograjevanja tudi za varnost – za varnost človeka, ki ograjuje, saj si z zaščito pridelka zagotavlja obstoj – sem se odločil za besedo »varovanje«, primarno tovrstna ograja namreč nekaj varuje pred nečim drugim.

mi, ki na njivah iščejo hrano, vendar spet ne pred vsemi tovrstnimi živalmi, le tistimi, ki jih takšne ograje zmorejo zadržati, tj. pred večjimi rastlinojedimi sesalci (npr. za manjše sesalce in ptice niso ovira). Biovarovalna funkcija ograje idealno pomeni izoliranje – kot ločitev in osamitev – tistih oblik življenja, ki so v emski perspektivi dojete kot koristne, od tistih, ki so dojete kot škodljive. V središču ograjevanja je klasificiranje življenja med koristne in škodljive oblike, koristne v tej agrarni ekonomiji predstavljajo osnovo preživetja, medtem ko škodljive tveganje in spodjedanje preživetja. Zato je ograjevanje »tehnika upravljanja s tveganjem« (Knežević Hočevar 2015: 63), ograja pa je opredmeteno prizadevanje za prostorsko (pre)razporejanje oblik življenja, da se med sabo ne bi mešale, saj bi v primeru zasedanja istega prostora potencialno (ali celo zelo verjetno) ena oblika (divjad) pokonzumirala drugo (kulturne rastline). Banalno bi lahko sklenili, da gre za prostorsko in fizično ločevanje udomačenega in divjega (prim. Descola 2018: 61–97), vendar je v konkretnem primeru ta dihotomija vprašljiva, saj na Goričkem divjad ni razumljena le kot divja, ampak – kot bomo videli – tudi kot domena človekovega upravljanja, zato se je bolje držati natančnejšega opisa o razlikah v vrednotenju oblik življenja. Biovarovalne ograje tako zadevajo in v medsebojne relacije povezujejo tri vrste živih akterjev: ljudi, ki klasificirajo in prostorsko razmejujejo nečloveške oblike življenja; živali, ki jih ljudje prepoznavajo kot škodljive za agrarno ekonomijo; agrarne rastline, ki so podstat te ekonomije. Okoli ograj pa se spleta še relacije z neživimi »akterji« oz. »aktanti« (Latour 2005: 71), kot so snovi zemlje in gradniki ograj – ter z vsem naštetim povezani pomeni.

Ob zgoraj opisani splošni funkciji biovarovalnih ograj pa je pri ograjah na Goričkem pomembna njihova zgodovina. Biovarovalna funkcija tovrstnih ograj se na Goričkem namreč močno dopolnjuje z njihovo zgodovinsko izoblikovano simbolno funkcijo. Tej posvečam posebno pozornost in z njo poskušam dodati nekaj izvirnega v antropološke obravnave biovarovalnih ograj. Antropologija se je s tovrstnimi ograjami šele začela ukvarjati – s poudarkom na politikah biovarnosti in razmejevanja (Eilenberg in Harrisson 2023),³ pa tudi sicer je do pozivov k njihovem raziskovanju v konkretnih okoljih prišlo šele nedavno (Jakes idr. 2018). Kar se zdi doslej v raziskavah spregledano, je *komunikacijska vloga biovarovalnih ograj v krajini*. Kaj in komu te ograje nekaj sporočajo, ko jih ljudje postavijo v krajino? Čeprav so to vprašanje nekateri antropologi že postavili (von Essen,

Drenthen in Bhardwaj 2023), so v središče komunikacijskega procesa postavili živali: kaj lahko ljudje z ograjami sporočijo živalim? V nasprotju s pravkar omenjenim sem tukaj pozoren na dve skupini prejemnikov sporočil, tj. na živali in ljudi. Želim pokazati, da ljudje, ki na Goričkem postavljajo ograje, z njimi hkrati komunicirajo z živalmi in ljudmi, vendar na različna načina ter z različnimi cilji in sporočili.

V nasprotju z biovarovalnostjo ograj – ki, kot rečeno, v medsebojna razmerja postavlja ljudi in neljudi – ograja kot simbol na Goričkem v medsebojna razmerja postavlja izključno ljudi. Ljudje, s katerimi sem etnografsko sodeloval, v ograjah prepoznavajo še marsikaj več kot le samozaščitne biovarovalne infrastrukture: prepoznavajo delo, ki je potrebno za izdelavo ograje; razmerja med ljudmi, ki jih tako ali drugače povezujejo s tem delom; zgodovino tega dela, spomine nanj in razmišljanja o njegovi prihodnosti. Izdelovanje in vzdrževanje ograj je zato tudi s čustvi prežeto delo, ker priključuje spomine na minule prakse (ne)ograjevanja in iskanje vzrokov za ograjevanje v – iz emske perspektive – problematičnih razmerjih med ljudmi. O teh razmerjih v krajini sporočajo kar ograje same: tam stojijo zaradi določenih medčloveških razmerij, o katerih govorim v nadaljevanju. Zato se nam tudi krajina z ograjami pokaže v izvirni luči, in sicer jo lahko razumemo kot medij kmetove komunikacije z živalmi in ljudmi hkrati, vendar z ločenimi sporočili za ene in druge. Ko gre za slednje, so to politična sporočila, ki govorijo o ureditvi in urejanju razmerij med skupinami ljudi ter utrjujejo kmetovo razredno zavest. S historično materialistično interpretacijo komunikacijske vloge tovrstnih ograj želim prispevati izvirni pogled na navidezno banalni predmet in modalnosti njegove (semiotične) ekologije.

Pričujočo raziskavo bi lahko umestili v semiotiko krajine. Krajino tukaj razumem v bolj konvencionalnem smislu, kot jo sodobna antropologija, ki poudarja mnogotere temporalnosti in aktivno vlogo različnih živih in neživih entitet v procesih izdelovanja (ali če vam je ljubše: postajanja) krajine (npr. Ingold 1993). Za tukajšnje potrebe zadostuje, če krajino razumemo kot s strani človeka in drugih živali zaznavno – in predvsem vizualno zaznavno – zemeljsko površje z okolico. Obstajajo tudi različna razumevanja semiotike krajine (Lindström, Kull in Palang 2014), tj. različni pogledi na to, kaj in kako krajina nekaj sporoča.⁴ V pričujoči obravnavi semiotiko krajine razumem takole: krajina ljudem (in zagotovo tudi živalim) omogoča nameščanje znakov, ki jih lahko »berejo« drugi akterji ekosistema (von Essen, Drenthen in Bhardwaj 2023). Ekosemiotični znaki, tj. znaki, ki so del ekosistema in vplivajo

3 Izvirno antropološko obravnavo biovarovalnih ograj prinaša zbornik *Biosecurity Fencing: Governing Biosecurity and Unruly Nature*, ki ga urejata Annika Pohl Harrisson in Michael Eilenberg in bo izšel pri Helsinki University Press. V njem bom tudi sam objavil poglavje s sorodno, vendar drugačno vsebino. Sodelovanje pri zborniku in na seminarju Fencing and Biosecurity, ki ga je maja 2022 v danskem Sendbjergu organiziral Oddelek za antropologijo Univerze v Aarhusu, je pričujočo raziskavo močno oblikovalo.

4 Etnologinja in antropologinja Ana Svetel (2023) je na primeru agrarne Islandije pokazala, kako so prakse »branja« krajine povezane z jezikom, obvladovanjem toponimov, ubesedovanjem krajine. Čeprav so te prakse pomembne v različnih agrarnih okoljih, tudi obravnavanjem, tukaj predlagam še drugačno razumevanje semiotike krajine.

na odnose in razmerja v njem (Lindström, Kull in Palang 2014: 123), so tukaj obravnavani kot *namenoma* namešчени znaki. Takšen znak je v tej obravnavi prav ograja. Postavljena je bila, da bi vplivala na vedenje živali in ljudem prenašala določena sporočila. Ker so doslej avtorji ob takšni rabi krajine to razumeli bodisi kot medij komunikacije z ljudmi bodisi z živalmi, ne pa z obojimi hkrati (prim. Lindström, Kull in Palang 2014: 123–126), prinaša pričujoča raziskava izvirna spoznanja o človekovem ekosemiotičnem komuniciranju z živalmi in ljudmi hkrati.

O raziskavi in raziskovalnih metodah

Članek temelji na etnografskem terenskem delu, ki ga izvajam od leta 2017. Nekontinuirano raziskovanje je potekalo v obliki tedenskih obiskov nekajkrat letno, skupaj pa sem na severovzhodnem Goričkem (s sosednjimi vasi v Porabju) preživel več mesecev. Primarno sem se posvečal kmetijstvu, lovu, divjadi v življenju prebivalcev in državni meji. Čeprav sem z lokalnimi ograjami in ograjevanjem prišel v stik že kmalu po začetku terenskega dela, jih nisem dojemal kot lokalno specifičnih agrarnih praks, temveč kot nepomembno prakso. K načrtnemu raziskovanju ograj me je spodbudilo več naključnih dogodkov leta 2022. Na podlagi nekega referata o ograji na meji v Gorički vasi, ki se je sicer bolj kot ograji posvečal meji, sem bil maja 2022 povabljen na seminar na Danskem, ki je ograje postavljaval v središče razprave (glej op. 1). Hkrati mi je kolega Peter Simonič povedal, da v vasi, kjer je opravljal terensko delo (Simonič 2019), nimajo ograj – to me je presenetilo, saj imajo v sosednjih vaseh, na katere sem se etnografsko osredinjal, veliko ograj: zakaj kontrast? Nato sem februarja 2022 šel na teren, da bi za naslovnico knjige o mejah fotografiral krajino (Kozorog idr. 2022), a sem (zaradi priprav na Dansko) začel natančneje opazovati, kje imajo ograje in kje ne, in opravil prve pogovore o ograjevanju. Začela se je razpirati tema, ki je na goričko krajino in odnose v njej vrgla novo luč, zato sem aprila 2022 nekajdnevni teren posvetil izključno ograjam, odtlej pa je bila to stalnica mojih pogovorov s kmeti in z drugimi akterji lokalnega okolja. O ograjah sem se pogovarjal z vsaj dvajsetimi ljudmi, z vsaj petimi večkrat. Z njimi sem opravil tudi terenske ogledе ograj in praks ograjevanja. Te uvide sem nato povezal z antropološkimi in s sorodnimi raziskavami biovarovanja in semiotike krajine.

Stalnica omenjenega raziskovanja je bilo tudi fotografiranje ograj, njihovih posebnosti in z njimi povezanih ljudi (od ljudi na fotografijah sem pridobil ustno dovoljenje za objavo). Posnel sem čez 300 fotografij, zato je bila prvotna ideja tukajšnje vsebine predstaviti v foto eseju. Pod vtisom serije *Writing with Light* (*Pisati s svetlobo*) revije *Cultural Anthropology* in predvsem foto eseja z naslovom *Experiments in the Field* (Eksperimenti na polju / na terenu), ki se posveča ameriškim malim, samooskrbnim kmetom, njihovim težavam pod pritiski trga in zakonodaje ter revitali

Fotografija 1: Rekonstrukcija ograje na meji iz šestdesetih let 20. stoletja (foto: Miha Kozorog, maj 2019).

ziranju tovrstnega kmetijstva kot različnega od na profite usmerjenega agrobiznisa (Stock, Hossler in Darby 2019), sem menil, da lahko (nekatera sorodna) politična sporočila goričkih kmetov prikažem s svojo dokumentarno fotografijo. Ker za to nimam znanja vizualnega antropologa, sem nekaj fotografij izbral za ilustracijo in bolj oprijemljivo predstavo o ograjevanju malih kmetov ob madžarski meji.

Ko še ni bilo ograj

Številni sogovorniki so se spominjali časa, ko polj severovzhodnega Goričkega še niso obdajale ograje, saj zanje še ni bilo potrebe. Hkrati so se spominjali, da je ena ograja vendarle bila, in sicer je Goričko med letoma 1949 in 1989 obdajala strogo zastražena državna meja (Munda Hirnök in Slavec Gradišnik 2019; Kozorog idr. 2022), na madžarski strani opremljena z različnimi tehničnimi ovirami. Na to ograjo danes spominjajo dediščinske rekonstrukcije, kot je *in situ* prikaz ograje v Parku mejnih kamnov (Határköpark létesítése), ki so ga v Interreg projektu postavili tik na državni meji med vasema Hodoš in Szalafő (slo. Sola). Čeprav je ograjevanje Madžarske pred Jugoslavijo na njenih mejah ciljalo na ljudi, tj. na državljane Madžarske, ki so jim skušali fizično preprečiti prebeg iz države, je v spominih in po mnenju Goričancev učinkovalo tudi na premikanje in migracijo divjadi.

V Parku mejnih kamnov izvemo, da se je postavljanje t. i. »železne zavese prve generacije« na madžarsko-jugoslovanski meji leta 1949 začelo kot posledica izključitve jugoslovanske komunistične partije iz Informbiroja kot mednarodne organizacije komunističnih strank pod vodstvom Sovjetske zveze, ko sta Jugoslavija in Madžarska zaostriili odnose (glej tudi Schubert 2011). Sprva naj bi Madžari vzdolž meje postavili minsko polje, »z obeh strani ograje-no z bodečo žico na lesenih stebrih«, nato naj bi med letoma 1955 in 1965 ta sistem odstranjevali, med letoma 1966 in 1971 pa so postavili žičnate ograje na betonskih stebrih

z elektronskim sistemom za alarmiranje (Fotografija 1) ter poseben varovalni pas, ki je bil »na obeh straneh obdan z mrežo proti divjadi oziroma zgrajenim električnim omrežjem« (dobesedni navedki so iz informativnih tabel Parka mejnih kamnov).

Za sogovornike primerne starosti je takratna meja predstavljala razliko v odnosu dveh držav do lastnih državljanov, in sicer so v zgoraj opisanih mejnih tehnologijah videli bistveno večjo represivnost Madžarske glede na lastno izkušnjo Jugoslavije. Zanje pa je madžarsko varovanje meje predstavljalo tudi biovarovalno izolacijo goriškega kmetijstva pred divjadjo iz Madžarske. Tehnična zapora (madž. *műszaki zár*) na Fotografiji 1, zgoraj omenjene posebne zaščitne mreže pred divjadjo in stalna prisotnost vojakov na meji je odvracala divjad od prečkanja meje, zato ne čudi, da danes ljudje veliko pripovedujejo o tem, da v času stroge meje z divjadjo niso imeli težav, zato tudi polj še niso ograjevali.

Gričevnato agrarno krajino Goriškega sestavljajo polja in manjše njive, opuščene njive, sadovnjaki, travniki in gozdovi. Polja niso velika, običajno obsegajo do nekaj hektarjev. Bregove med goriškimi vasi obdajajo pasovi gozda. Kmetovati na robu gozda marsikje po svetu pomeni kmetovo tveganje, da bo zaradi gozdnih živali ob pridelek (Knight 2000). Kljub lokalnim gozdovom pa so mi sogovorniki zatrjevali, da vse do sedemdesetih let 20. stoletja s tem niso imeli težav, saj divjad še ni bila številčna, ker še ni prehajala iz Madžarske. Ta naracija sovпада s podatkom, da je Madžarska začela tehnične ovire na meji odstranjevati po letu 1971 (mejo je sicer strogo varovala še vse do leta 1989), ko naj bi prečkanje meje za veliko divjad postalo lažje (glej tudi Simonič 2019: 158). Kot je sredi osemdesetih let etnologinja Fanči Šarf zapisala za takratno občino Murska Sobota, ko je ta na severovzhodu segala do madžarske meje, »[se] jeleni in divji prašiči pojavljajo na severovzhodnem delu občine, kamor zaidejo iz bližnjih madžarskih gozdov« (1985: 74). Gre prav za obravnavano območje. Tik ob meji so zato kmetje razvijali prakse ograjevanja in še danes ograje poznajo le v nekaj obmejnih vaseh, druge na Goriškem pa ne.

Ograjevanje so razvijali tudi na madžarski strani, v Porabju. V nasprotju z Goriškim tam tehnična ovira na meji v naracijah ne nastopa kot zgodovinski mejnik ograjevanja,⁵ niti ograje ne simbolizirajo istih družbenih odnosov kot na Goriškem. Za tukajšnjo obravnavo je relevantnejša zgodovinska transformacija porabske krajine, ki je vplivala tako na porabsko kmetijstvo kot na agrarne razmere v obmejnih goriških vaseh – in posledično na biovarovalno ograjevanje na obeh straneh meje. Kot je že v osemdesetih letih zapisala etnologinja Marija Kozar - Mukič: »Mladi so zaposleni v industriji, starejši pa ne morejo več obdelovati zemlje. Zato

zadruga ta področja [...] vse bolj intenzivno pogozduje, zato so ljudje prisiljeni, da grejo v dolino. [...] Zato slovensko Porabje [...] postaja 'rezervat za divjad'« (1988: 137, 149). V vse bolj gozdnati krajini so svoje mesto našle divje živali, zato so v približno istem času, tj. od konca sedemdesetih let, vendar ločeno,⁶ na obeh straneh meje začeli njive ograjevati. Toda območji sta se razvijali zelo različno, in medtem ko so v Porabju pospešeno opuščali poljedelske površine, je Goričko ostajalo pretežno agrarno. Ta kontrast je povzročil, da so poljščine Goriškega začele privlačiti divjad (Kozorog 2019), ljudje ob meji pa pripovedovati, da onkraj meje divjad živi, tostran meje pa je – ali kot se šaliijo: »Tam imajo spalnico, tukaj pa jedilnico.«

Zakaj in kako varujejo biovarovalne ograje?

Ko je politična izolacija prenehala delovati kot biovarovalna izolacija, so jo morali kmetje vzpostaviti na novo, zato so začeli ograjevati. Poglejmo si konkretnije, kaj jih je vodilo v to prakso.

Velika rastlinojeda divjad na neograjenih goriških poljih pušča vidne sledi. Eden mojih osrednjih vodičev v svet goriških ograj me je aprila 2022 odpeljal do svojega ograjenega polja, nato pa moj pogled usmeril na sosedovo neograjeno njivo, kjer so bile v sveže posejani zemlji na gosto razširjene globoke sledi parkljev jelenov in košut (Fotografija 2). Poleg konzumiranja mladik je takšen vdor divjadi na njive v zgodnejših mesecih po mnenju nekaterih sogovornikov problematičen zato, ker se v kotanjicah sledi nabere voda, ki, če zamrzne, dodatno uničuje posevek. A to je le ena oblika škode, ki jo ta žival po mnenju sogovornikov povzroča. Vodič me je povabil, naj se vrnem avgusta, da si bova ogledala še en lokalni pojav. Avgusta me je nato odpeljal do druge neograjene njive, kjer so bila koruzna stebila pojedena do višine pasu (Fotografija 3 prikazuje isti pojav na neki drugi njivi, ki mi jo je pokazal drugi sogovornik). Spoznal sem, da sta jelen in košuta temeljita jedca, saj od pridelka na njivi ni ostalo ničesar.

Kot najbolj škodljivo divjad so sogovorniki prepoznavali jeline in košute, ker jih je veliko in ker so velike, težke živali, ki potrebujejo veliko hrane. Kot močno škodljive so prepoznavali tudi divje prašiče, ker poleg konzumiranja plodov na njivah puščajo povaljana stebila koruze in žit ter globoko razrito zemljo. Divjad so mi kot problematično predstavljali še iz drugih razlogov: zaradi iztrebkov, ki jih puščajo na njivah in jim svinjajo pridelek; neplašnosti, saj prihajajo v bližino hiš, na vrtove in v sadovnjake; divjega prašiča pa tudi zaradi uničevanja mladih dreves v gozdu.

Kot so mi ponavljali domačini, sta se sčasoma ti vrsti rastlinojedcev močno namnožili in resno ogrožata goriške

⁵ V porabski naraciji meja ni biovarovalni dejavnik, na Goriškem pa je prav meja tisti dejavnik, ki je zgodovinsko sprva zaviral, nato pa prepuščal gibanje divjadi.

⁶ Ločeno zato, ker sta bili območji med sabo dokaj izolirani s strogo mejo in z zahtevnimi administrativnimi postopki v primeru obiska jugoslovanskih prebivalcev v Porabju (glej npr. Munda Hirnök in Slavec Gradišnik 2019: 53–54).

Fotografija 2: Odtisi stopal jelenov in košut na posejani njivi (foto: Miha Kozorog, april 2022).

Fotografija 3: Na fotografiji srna z mladičem preleta travnik v danes značilni gorički krajini, sestavljeni iz zaplat polj, opuščenih polj, travnikov in gozdov. Stebla kornu so na približno hektarju površine pojedena do višine pasu odraslega človeka (avgust 2022).

kmetije. Kmetje ponavljajo, da brez ograj ni pridelka. Ko pa ljudje ostanejo brez pridelka, po mnenju mnogih nastopi dilema, ali se sploh splača kmetovati, ali ne bi raje opustili tveganih površin ali celo prenehali kmetovati. Nekatere nekoč poljedelske površine so danes opuščene, ker so se ljudje izselili ali postarali, ali pa so prenehali kmetovati iz drugih razlogov. Med razlogi pogosto omenjajo prav številčnost divjadi, češ da je zaradi preobilja določenih divjih vrst škoda preveč, da bi bilo kmetovanje še smotno in smiselno. Alternativa je ograditev plodonske površine.

Cilj biovarovalnega ograjevanja je s fizično oviro vstopanje v določen prostor preprečevati tistim oblikam življenja, ki jih ljudje smatrajo za škodljive zanj koristnim oblikam življenja in jih je s takšnimi ograjami sploh možno zadrževati (Donaldson 2008; Hinchliffe and Bingham 2008). Na Goriškem gre za fizično oviranje gibanja velike divjadi, ki so jo sogovorniki dojemali kot zgodovinski pojav, na katerega so se samoiniciativno odzvali z novo lokalno prakso in infrastrukturo. Kot so mi pripovedovali številni, pa ograja, ne glede na njeno obliko, še zdaleč ni dovolj učinkovita tehnolo-

Fotografija 4: Primer električnega pastirja okoli koruzne njive (foto: Miha Kozorog, avgust 2024).

logija, saj živali pogosto najdejo pot do ograjenih površin.⁷ Za divje prašiče so npr. rekli, da jih zaradi njihovih dolgih kocin ne odvrne niti električna ograja. Za košute in jelene pa, da znajo elegantno preskočiti ograjo, če le ni previsoka.

Ograja ne deluje le kot fizična ovira, hkrati je tudi komunikacijsko sredstvo. Ograja ni le materija, ki fizično preprečuje gibanje živali, ta materija v krajini tudi vizualno živalim nekaj sporoča. Trdim, da deluje kot znak, ki jim sporoča, kje oz. kam naj ne hodijo. Tega so se (vsaj nekateri) moji sogovorniki zavedali. O jelenih sem občasno poslušal, da si naredijo poti okoli ograj, kot bi o njih govorili v luči razumevanja prostorskega reda, ki ga želi ustvarjati človek in ga jeleni z obhajanjem ograj upoštevajo. Govorili so mi tudi o zmedbi, ki jo pri jelenih povzroči nova ograja, če ta prečka njihove običajne poti in se morajo živali nanjo šele navaditi. Ograje tako v krajini nastopajo kot ekosemiotični znak (Lindström, Kull in Palang 2014; von Essen, Drenthen in Bhardwaj 2023), namenjen ne le fizičnemu, temveč tudi vizualnemu sporočanju veliki divjadi, naj tja ne hodi. Če sledimo pojmom, ki jih je za opisovanje človeško-živalske komunikacije predlagal antropolog Eduardo Kohn (2013), moramo reči, da gre v našem primeru za indeksacijo krajine. Ograja je namreč indeksni znak, ki živalim asociativno sporoča, kateri del krajine je »človeški«, torej »rezerviran« za človeka. Kohn (2013) je na podlagi Peirceve sheme treh vrst znakov – simboli, ikone in indeksi – prav indekse definirjal kot tisto obliko znaka, prek katere lahko poteka človeško-živalsko komuniciranje: ker indeks deluje na podlagi asociacije z nečim drugim (npr. ograja žival asociira na človeka), lahko živali nekaj sporočimo,⁸ medtem ko s simboli (kot čisto človeško konvencijo) in z

7 Nekajkrat so mi pripovedovali o jeleni, ki se je zapletel v žice, in o hudih mukah živali, ki so jih ljudje ob tem uzrli, med ograje ujetega in zbezanega srnjaka pa sem videl tudi sam.

8 Najsodobnejše raziskave trdijo, da velja tudi obratno, da lahko z indeksacijo krajine tudi žival človeku nekaj sporoča (von Essen, Drenthen in Bhardwaj 2023).

ikonami (kot človeško upodobitvijo nečesa) tega ne moremo. Ograja kot indeks v krajini tako že na daleč živali sporoča, kateremu ozemlju naj se ogne.

Goričke ograje utelešajo zgodovinska razmerja med ljudmi

Nekatere ograje so danes že vidno stare (Fotografija 5). Vidimo jih lahko kot krpanko, brkljarijo različnih elementov, kot so raznolike mreže, žice in drogovi, ki so jih ljudje z leti dodajali, da bi jo popravili ali izboljšali njeno funkcionalnost. Kot sem lahko rekonstruiral po spominih, so prakso ograjevanja začeli v sedemdesetih letih. Takrat ograje še zdaleč niso bile takšne, kot so danes, niti takšne, kot je ograja na Fotografiji 5. Če jih razumemo kot tehnologijo prostorskega razmejevanja, izoliranja ozemlja in komuniciranja v krajini (indeksiranja krajine) z namenom biovarovanja, potem niso nujno v fizični obliki, ampak bi mednje pogojno lahko prištevali tudi druge načine doseganja istega cilja (tezo so izvirno predlagali von Essen, Drenthen in Bhardwaj 2023). Med (po spominu ljudi) naj-zgodnejšimi načini doseganja tega cilja se na Goričkem omenja varovanje njiv s človekovo prisotnostjo, o čemer se je sogovornik takole pošalil:

Divjad je začela prihajati okoli leta 1965, ko so Madžari umaknili žico na meji. Takrat smo fantje hodili na njive kurit. Dva, trije sosede so se zbrali in šli branit koruzo. Smešno je bilo, da so na eni strani njive zakurili, nekaj spili in kartali, na drugi strani pa so svinje pojedle koruzo.

Kurjenje, ki je bilo namenjeno indeksiranju krajine kot »človekovemu ozemlju«, je imelo po mnenju omenjenega sogovornika prav nasproten učinek. Namesto odvrčanja divjih svinj je ogenj te še privabljal in jim njihovo jedilnico tudi osvetlil. Ljudje se danes pogosto šalijo na račun prvotnega »ograjevanja«. Med prvotne poskuse odvrčanja divjadi od njiv so sogovorniki uvrščali še privezovanje psa sredi njive, uporabo petard, plinskih topov in drugih oblik hrupa ter odvrčanje z vonjavami. Prve prave ograje, čeprav po današnjem mnenju neučinkovite, naj bi bile narejene iz vrvi, nato naj bi v osemdesetih letih začeli postavljati bolj robustne ograje, kot je ograja na Fotografiji 5.

Ko so mi ljudje pripovedovali o začetkih ograjevanja, so se v različnih vaseh radi pohvalili, da so bili prav oni začetniki lokalnega ograjevanja. Ograjevanje ima torej zgodovino, ki pa si jo zaradi pomembne simbolne vrednosti v lokalnem okolju prisvajajo. Kljub temu sem večkrat in v različnih vaseh slišal, da so bili v prav določeni vasi zares prvi oz. tisti, ki so spodbudili ograjevanje kot družbeno prakso. To vas je prav v povezavi z ograjami nekdo iz sosednje vasi z veliko mera občudovanja opisal kot vas z najbolj pridnimi in složnimi ljudmi. Kot sem lahko razbral iz različnih pogovorov, so tam sprožili pravo gibanje, in sicer tehnološko z uporabo žic in mrež, predvsem pa družbeno z medsebojnim sodelovanjem v skupnem cilju

Fotografija 5: Stara ograja, na kateri je vidno dograjevanje, krpanje, dodajanje različnih elementov (foto: Miha Kozorog, februar 2022).

reševanja »problema divjadi«.⁹ Sodelovanje v omenjeni vasi (in nato v sosednjih vaseh) je po mnenju nekaterih sogovornikov delovalo kot zgled, zato se je v prvih letih uveljavila praksa skupinskega ograjevanja.¹⁰ Kot skupina so sodelovali v delovnih akcijah, in to tako, da so različni lastniki skupaj ogradili sosednje njive. Tako so zmanjšali strošek na posameznega kmeta, naenkrat zavarovali večje površine in zmanjšali število vloženih delovnih ur (o delu več v nadaljevanju).

Pomembno je dejstvo, da so kmetje sodelovali pri samem postavljanju ograj. Skupaj so delali, ali kot se je nekdo izrazil, delali so *udarniško*, kar je pomenilo, da so ob skupnem delu temu skupaj pripisovali pomene ter zanj iskali ekološke in družbene razloge. Ljudje, ki so kadarkoli skupaj ograjevali, imajo na to lepe spomine, pokazali so slogo v skupnem cilju in se ob delu skupaj tudi kratkočasil. Prej (pogojno rečeno) ločeni kmetje so v tej akciji stopili skupaj, skupna akcija pa jim je dala zavest o nečem skupnem. Delovni proces se je tako na nekem specifičnem področju agrarnih opravil deizoliral¹¹ v kooperativno delo, to pa je postalo »množična sila« (Marx 2012: 272). Ta je okrepila njihovo razredno samozavedanje, da dane politične, gospodarske in ekološke ureditve delujejo proti družbeni reprodukciji njihovega preživetja (Kalb 2015). Ograjevanje, pomembno za njihovo razredno zavest, je prispevalo podlago za skupinsko, skupno izostritev te zavesti.

Omenjena vas, ki v naracijah o začetkih in skupinskem ograjevanju izstopa, ne izstopa le zaradi sodelovanja tamkajšnjih kmetov, temveč tudi zaradi političnega delovanja. Ko se je sogovornik iz druge vasi spominjal, zakaj je začel

9 Omeniti velja, da gre za vas po lokalnih merilih velikih kmetij. Lahko bi sklepali, da so imeli tamkajšnji kmetje večji interes in večjo politično moč za javno naslavljanje »problema« (o katerem bom več povedal v nadaljevanju) ter več ekonomske moči za postavitev ograj.
10 Za drugačen primer (ne)sodelovanja med kmeti na Goričkem glej Slovinc in Erjavec (2021).
11 O izolaciji dela v kapitalističnem delovnem procesu in izolaciji delavcev glej Marx (2012: 269–280).

ograjevati svoje njive, je omenil, da je od poznih sedemdesetih let v omenjeno vas hodil na sestanke, na katerih so se kmetje povezali zaradi pritiska divjadi. Pri tem pa ni šlo le za divjad, ampak so zlasti omenjali vlogo lovcev. Natančneje, problematizirali so vlogo lovišča, ki so ga na severovzhodnem Goričkem, prav na območju obravnavanih vasi, ustanovili sredi šestdesetih let. Po mnenju kmetov namreč ni bila le sprememba državne meje tisti zgodovinski mejnik, ki je na njihova polja pripeljal divjad, ampak je ta mejnik sovpadel s še enim zgodovinskim mejnikom, tj. z ustanovitvijo komercialnega lovišča. Menijo, da je lovišče rast staleža divjadi spodbujalo z namenom trofejnega lova, s čimer so njihove poljščine postale vir prehrane za ekonomsko dejavnost, od katere je na račun njihove izgube imela korist predvsem država kot (posredna) lastnica lovišča (glej tudi Kozorog 2019).

To široko razširjeno mnenje postavlja ograje in ograjevanje v še eno luč. Ti kmetje ograj niso postavljali le kot biovarovalne tehnologije, čeprav je bila to seveda njihova primarna funkcija, ampak so v krajini simbolizirale kmetovo prisotnost, agrarno delo, meje med agrarnimi in drugimi ekonomskimi dejavnostmi ter konfliktno sobivanje teh dejavnosti, ki so po mnenju kmetov (v pomembni meri) sploh ustvarili potrebo po ograjevanju. Ograja je tako v napetih razmerjih med ekonomskimi akterji v lokalnem okolju dobila precejšen simbolni pomen, in sicer uteleša zgodovinsko nastali konflikt med kmeti in loviščem oz. državo. Če bi (v kmetovi emski perspektivi) lovci drugače skrbeli za divjad, ograjevanje ne bi bilo potrebno. Ker pa je (v kmetovi emski perspektivi) država lov postavila pred kmetijstvo, so kmetje ograjevanje razumeli kot samozashčito pred izkoriščevalskim razmerjem med ljudmi, v katerem lovišče izkorišča kmetovo delo. Ker so se na omenjenih sestankih (po pripovedovanjih in dokumentu, ki ga hranim) kmetje lovcem uprli, je ograjevanje, ki so ga v tem zgodovinskem trenutku tehnološko in z medsebojnim sodelovanjem okrepili, dobilo uporniško noto. Ograditi polja je pomenilo upreti se, skupaj ograditi polja pa je pomenilo upreti se skupaj, tj. kot razred s skupnim ekonomskim temeljem, skupnimi eksistenčnimi problemi in v skupnem iskanju rešitev zanje (Kalb 2015).

Ograja je kot simbol upora na območju prisotna še danes. Ko me je v prejšnjem odstavku omenjeni sogovornik popeljal po svojem polju, da bi mi razkazal ograjo tik ob meji z Madžarsko, me je – misleč, da sem novinar – navdušeno opozoril na podrto ograjo ob lovski preži (Fotografija 6). Navdušen, da sva našla »dokaze« o morali lovcev, mi je rekel, naj fotografiram, da bom imel črno na belem, kako lovci parazitirajo na kmetovem delu. Namigoval je, da so lovci ograjo na tem delu podrli, da bi divjad lažje prehajala iz Madžarske, na goriških njivah našla hrano, nato pa postala trofejni plen. To je ekstremni primer, a kot tak nazorno pokaže, da z vidika semiotike krajine ograja ni le indeks, ki odvrta živali, ampak je tudi simbol, ki za lokalne

Fotografija 6: Domnevno namerno podrta ograja (foto: Miha Kozorog, november 2019).

kmete in lovce uteleša pomembna sporočila. Ograja kot simbolni predmet v lokalni krajini uteleša napeto razmerje med v agrarno krajino različno vpetima akterjema, od katerih kmet sebe vidi kot njenega skrbnika (prim. Bajič 2023), lovca pa kot parazita. Ograja ima s tem politično in moralno konotacijo, saj predstavlja vložek dela, s katerim kmet svoje osnovno delo zaščiti pred tisto obliko življenja, za katero naj bi s svojim osnovnim delom poskrbel lovec. Namesto da bi opravljal svoje delo, pa se je – tako insinuacija v zvezi s Fotografijo 6 – s tem, da je razrušil kmetovo biovarovalno delo, domnevno poslužil nemoralnega dela.

Ograjevanje je delo – tudi čustveno, afektivno in skrbstveno delo

Ograjevanje je med kmeti, tako kot samo kultiviranje zemlje, najprej dojeno kot delo. Vsakič, ko sem se pogovarjal o ograjah, so mi govorili o oblikah in količinah dela, ki jih morajo vanje vložiti. Gre za številna opravila, povezana s postavljanjem in z vzdrževanjem ograj. Danes ima večina električne pastirje, pri katerih je npr. treba stalno paziti, da je v žici električni tok, da je pod žico počiščeno rastje, da ne bi v zemljo odvajalo elektrike, da je žica, ki jo pretrgajo živali ali padla veja itn., popravljena oz. zvezana. Če se električni pastir napaja iz baterije, je treba baterijo vsake dva tedna odnesti domov in jo napolniti. Kmetje, ki ograjujejo – vsi po vrsti, ki sem jih spoznal, so bili moški, sogovornice, njihove žene ali matere, pa so prakso dobro poznale in njihove izjave v pogovorih podprle – so poudarjale, da ograje zahtevajo stalno delo in skrb. Govorili so, da je stanje ograje pomembno stalno spremljati. Nekateri so skrb za ograje opisovali kot redno, periodično in dovolj pogosto obhajanje ograje (prim. Gray 2003), ko pregledajo stanje in popravijo morebitne poškodbe. Po ocenah sogovornikov ograje zahtevajo več ur tedenskega dela. Koristi ograjevanja so po njihovem očitne: po izkušnjah bi brez ograj ostali brez pridelkov in s poškodovanimi njivami.

Fotografija 7: Panel s sončnimi celicami kot primer inovacije v lokalnem ograjevanju (foto: Miha Kozorog, april 2022).

Čeprav jim lovišče vrača škodo, ki jo povzroči divjad (ta je na območju zelo visoka), kmetje pravijo, da denar ne pokrije njihovih izgub; domačih živali in sebe ne morejo nahraniti z denarjem, temveč s pridelki. Kmetje so dolgo nosili vse stroške ograjevanja, zdaj pa lovišče tistim, ki postavljajo nove ograje, priskrbi žico. Še vedno pa kmetje nosijo stroške postavljanja ograj, električnih naprav, stebrov za žice in vzdrževanje, vključno z v delo vloženimi urami.

Delujoča, vzdrževana ograja je v obravnavanih vaseh znak dobrega, skrbnega kmeta. V krajini se kaže tudi to, kako nekdo skrbi za ograjo. Zato si pri ograjevanju prizadevajo biti proaktivni in inovativni. Danes npr. marsikje namesto prenosnih baterij električnega pastirja napajajo baterije, priključene na panel s sončnimi celicami (Fotografija 7). Če so polja bližje kmetiji, je električni vod priključen na gospodinjstvo (Fotografiji 8 in 9). V vsakem primeru pa skušajo biti s priklopi in z izklopi elektrike ter oddaljenim nadzorom nad električnim tokom inovativni. V zgodovini goriških ograj tako opazimo različna prizadevanja za inovacije, evolucijo ograj in preizkušanje tehnoloških sprememb. Ne le, da so iz bolj surovih fizičnih ovir, kot so žičnate mreže in razne krpanke (Fotografija 5), ki so bile nevarnejše za živali, prešli na učinkovitejšega električnega pastirja, ampak so tudi tega izpopolnjevali. Prav tako so preizkušali inovacije na stebrih ograj: nekateri so namesto lesenih namestili betonske, a so kmalu ugotovili, da se betonski slabše obnaša, saj ga sila velike živali, kakršen je jelen, prelomi, medtem ko se les kot prožnejši material ne prelomi, temveč poleže. Inovacija je bila povezana tudi z odstranjevanjem rastja pod ograjo, ki so ga sprva kosili (dovolj pogosto, da ni iz žic odvajalo elektrike), pozneje pa so začeli uporabljati tudi herbicide (kar pa ne velja za redke ekološke kmete, ki rastje pod ograjami še vedno ročno odstranjujejo).

Nekateri kmetje še vedno ograjujejo skupinsko. Številna sodelovanja pa so pogosto prav zaradi dela, ki ga je treba stalno vlagati, sčasoma razpadla. Ljudje so mi opisovali

Fotografiji 8 in 9: Stari in mladi kmet ob svojih ograjah (foto: Miha Kozorog, april 2022).

in v krajini pokazali primere, ko je skupina funkcionirala, dokler je bil vsaj eden med njimi še predan ograjevanju, ko pa je bil tudi ta prestar za to delo (obhodi, popraviljanje, odstranjevanje rastja itn.) ali pa je umrl, je skupina razpadla – nekateri iz skupine so nato ograjevali le lastne njive, drugi so vse skupaj opustili.

Iz mojih pogovorov in opazanj sledi, da so ograjevanju predani predvsem starejši kmetje. To so tudi tisti, ki so ograjevali že od prvih začetkov te lokalne prakse. Od takšnih – npr. od sogovornika na Fotografiji 8 (vidimo ga, ko gleda električnega pastirja z izvorom v domači lopi) – sem slišal, da ne vedo, kdo bo nadaljeval ograjevanje, ko bodo prestari za obhode in popravila. Tudi če bodo njihovi potomci, ki so zaposleni zunaj kmetijstva, nadaljevali kmetijo v kombinaciji z neagrarno zaposlitvijo, za ograjevanje ne bodo imeli dovolj časa. To pa po njihovem mnenju pomeni konec kmetije, saj brez ograj, kot pravijo, ni pridelka. Ljudi, ki kažejo veliko predanost ograjevanju kot obvezni gospodinjstvi praksi, skrbi, kdo bo to delo ohranjal, ko ga sami ne bodo več zmogli. To hkratno skrb za pogoje ekonomske prakse in bodoče skrbnike je

Fotografija 10: Srna ob opuščeni ograji (foto: Miha Kozorog, avgust 2022).

etnolog in antropolog Blaž Bajič posrečeno poimenoval »skrb za skrb« (2023: 110). Slednje njihovo ograjevanje spreminja v čustveno in afektivno delo, saj delajo v krču protislovja med ograjevanjem kot zagotavljanjem obstoja in prihodnosti kmetije ter negotovostjo glede prihodnosti ograjevanja in s tem kmetije.

Srečal sem tudi mlajše kmete, ki prakso ohranjajo, jo tehnično izboljšujejo in v njej še prepoznavajo upornost lokalnega kmeta. Sogovornik s Fotografije 9 mi je npr. razkazal široko razvejan sistem svojih ograj in lastne tehnične rešitve. Pokazal mi je sosednje, neograjene njive in poudaril, da je ograja znak malega goriškega kmeta, ne pa velikih kmetijskih najemnikov, ki jih je danes na območju vse več in ki v nasprotju z malimi lokalnimi kmeti njiv, ker od lokalnega pridelka niso življenjsko odvisni, ne ograjujejo. Ograja v krajini v pogledu malega lokalnega kmeta tako uteleša »dobro«, moralno kmetijstvo. Ograja je utelešenje tiste morale, ki v prvi plan postavlja preživetje z lastnim pridelkom, kar je zanje nekaj popolnoma drugega kot na profite osredinjeni agrobiznis. Ograja v krajini zato sporoča še nekaj: kmet, ki jo je postavil, je delo vanjo vložil zato, da bi zaščitil svoje primarno delo – kultiviranje zemlje in gojenih rastlin. Ograjuje z namenom preživetja, ograjuje, da bi pridelal hrano, zato je (v emski perspektivi) moralen kmet. Ta pogled se vzpostavlja v kontrastu s (potencialno) drugačnim načinom in razlogom kmetovanja, ki ga v lokalnem diskurzu predstavljajo kmetijske subvencije. Medtem ko kmet, ki ograjuje, sebe smatra za pridelovalca hrane, kajti brez ograje ni pridelka, tiste, ki ne ograjujejo, vidi kot kmetovalce zaradi subvencij.

Medtem ko postavljena ograja predstavlja dobro kmetijstvo, opuščene in propadle ograje v krajini (Fotografija 10) predstavljajo tveganje in slutnjo slabe prihodnosti za samooskrbno kmetijstvo. Vsaka ograja pravzaprav uteleša strah, da bo nekega dne padla, kar njeno vzdrževanje dodatno dela za čustveno in afektivno delo. Opuščene ograje v krajini lokalnim kmetom sporočajo in jih opominjajo, da so ljudje tam nekoč ograjevali, zdaj pa iz različnih razlo-

gov, pogosto zaradi staranja kmetov – čeprav mnogi raje trdijo, da zaradi pritiska divjadi – tega ne delajo več. V pogledu kmetov to pomeni propad pridelka, njive brez ograj so namreč lahka tarča velikih rastlinojedcev. Prihodnost so mi zato mnogi opisovali v mračnih tonih, kot zaton malega kmeta. Govorili so v strahu, da bodo njihova opuščena polja še pogosteje najemali veliki kmetje podjetniki (prim. Stock, Hossler in Darby 2019), ki kmetujejo po načelih agrobiznisa, nabiranja kmetijskih subvencij in odškodnin po z divjadjo povzročeni škodi.

Z ograjami obravnavani kmetje skrbijo za svoj pridelek. Pristop, ki ga uporabljajo, za okus marsikoga morda ni najlepši, žičnate ograje so namreč za živali potencialno nevarne, še zlasti za jelene, ki se lahko z rogovi zapletejo v žice. Toda kljub temu moramo njihovo delo obravnavati kot skrbstveno delo. Bajič (2003: 115–117) je o tem prispeval pomembno opozorilo, in sicer je pokazal na pasti raziskovanja skrbi v sodobni antropologiji, ki obožuje le določene oblike skrbi, takšne, s katerimi se raziskovalci (beri: urbani srednji razred) lahko poistovetijo, ko z »domaćini« oznanjajo normativne oblike skrbi. Kaj pa »drugačne, nevšečne, nemara politično nekorektne itn. oblike skrbi«, temelječe na vsakdanji etiki, »ki je tudi pragmatična, kritična, celo protestna« (Bajič 2023: 116)? Obravnavano ograjevanje je prav primer slednjega.

Zaradi protesta, ki ga uteleša, sem za zaključek etnografske analize to skrb poimenoval »radikalna skrb«. Koncept sta antropologinji Hi'ilei Julia Kawehipuaakahaopulani Hobart in Tamara Kneese predlagali za raziskovanje skupnostnih preživetvenih strategij v negotovih časih, tj. za opis »niza ključnih, a premalo cenjenih strategij za preživetje v negotovih svetovih« (2020: 2), s poudarkom na delanju stvari »drugače«, s čimer naj bi radikalno preoblikovali lokalne svetove (2020: 3). A zdi se, da njun predlog ne zdrži Bajičeve kritike, niti se ne vklaplja v naš primer, kjer kmetje ne težijo za novim, temveč za ohranitvijo »tradicionalne« družinske kmetije. Zato predlagam drugačno razumevanje radikalnosti skrbi, ki svojo radikalnost

utemeljuje na javnem komuniciranju, sporočanju, oglaševanju problemov in konfliktov. Pri tem se ne ozira na to, komu ugaja, ampak na to, da s tem spreminja pogoje svojega dela in obstoja ter da komuniciranje problemov in konfliktov oblikuje zavest skupine, ki si te pogoje deli. Ograjevanje je radikalna oblika skrbi zato, ker izvajalcem skrbstvene prakse in drugim v krajini sporoča, da v konfliktih razmerjih delujejo politično.

Sklep

Etnologija oz. antropologija je z etnografsko metodo opazovanja in večmedijskega dokumentiranja vsakdanjika odlično umeščena za odkrivanje na videz banalnih stvari, dogodkov in pojavov kot družbeno-kulturno osrednjih. To velja tudi za goričke biovarovalne ograje, ki na prvi pogled niso nič posebnega oz. so zgolj fizična ovira. Ob podrobnejšem raziskovanju ugotovimo, da po eni strani z njimi komunicirajo z živalmi, po drugi pa utelešajo in v krajini oznanjajo zgodovinske prelomnice, družbena pogajanja, sporočila o lokalnem kmetijstvu in drugih oblikah gospodarskega izkoriščanja območja, o delu, inovacijah, skrbi itn. Na prvi pogled banalna infrastruktura tako uteleša kompleksna zgodovinska razmerja med ljudmi, ekonomijami, politikami, državami itn., ki v času in prostoru segajo daleč onkraj vsakdanjih kmečkih opravil.

Podrobnejše preučevanje pokaže, da imajo goričke ograje – po Appadurajevem razločku (1986: 34)¹² – tako »kulturno biografijo« kot »socialno zgodovino«. Takšna ograja ni le predmet, temveč kulturni predmet, napolnjen s pomeni, kot tak pa gre skozi določene kulturno tipične življenjske faze, kot so postavitev, vzdrževanje in spreminjanje ter (potencialni) razpad. Obenem so kot predmet določenega tipa nastale v določenem zgodovinskem kontekstu in so s spreminjanjem zgodovinskih kontekstov pridobivale nove oblike in pomene. Etnografija je pokazala, da se je njihova kulturna biografija s socialno zgodovino politizirala.

Ograjevanje v političnem horizontu je Marx obravnaval v prvem delu *Kapitala* (2012: 587–601), in sicer kot sredstvo prvotne akumulacije kapitala, ko so v Angliji med 15. in 18. stoletjem z vrsto prevar in odredb kmete razlastili zasebne in skupne zemlje. Zemljo, ki so jo ogradili v pašnike in lovišča, si je prilastila peščica, kmete pa s tem spremenila v mezdne delavce. Politični vidik tukaj obravnavanih ograj pa je ravno obraten: ne postavljajo jih razlaševalci, temveč kmetje, ki z njimi nastopajo proti razlaščenju svoje zemlje. Ta bi sicer po njihovem mnenju hitro postala tarča divjadi, opuščanja in prevzemanja s strani agrobiznisa. Medtem ko so v takratni Angliji veleposestniki ograjevali, da bi kmeta pregnali z zemlje, tukajšnji mali

kmet ograjuje, da bi se s kmetijo obdržal na zemlji, ki bi jo sicer prevzeli veliki. V takratni Angliji je ograja v krajini delovala kot sporočilo, da kmet tam nima več kaj iskati, saj so v ogradi dobrodošle le ovce in lovna divjad, tukaj kmet drugim kmetom in nekmetom sporoča, da hoče na zemlji ostati, divjadi pa, naj tja ne hodi.

Raziskava nas je popeljala po ograjeni krajini severovzhodnega Goriškega, kjer je bila državna meja zgodovinsko pomemben dejavnik. Poleg tega, da je med sabo izolirala državljane dveh držav, je preprečevala tudi gibanje divjadi. Ko ta izolacija ni več delovala, so jo kmetje poskusili nadomestiti s samoniklo biovarovalno izolacijo kmetijskih površin. S spremembami političnih razmer, ki niso bile lokalnega izvora, temveč so se odločitve zanje sprejemale daleč stran (v prestolnicah na različnih koncih sveta), se je bistveno spremenila lokalna krajina; posledično so jo zaznamovale ograje. Ne le meja, na delu so bile tudi lokalne ekonomske in ekološke spremembe, predvsem ustanovitev lovišča. Vse to je ustvarilo novo lokalno agrarno prakso in infrastrukturo, s tem pa tudi dobro vidno krajinsko spremembo.

Vidnost ograj v krajini obmejnega Goriškega sem interpretiral kot poseben primer semiotike krajine, ograje pa kot ekosemiotični znak, ki je v okolje postavljen, da bi hkrati cilj na – a je različen za – živali in ljudi. Če je semiotika krajine že uveljavljeno raziskovalno področje, je tukaj obravnavani primer rabe krajine in ograj za prenašanje sporočil *hkrati* živalim in ljudem relativna novost. Predmet, ki je primarno nameščen za komunikacijo z živalmi, komunicira tudi z ljudmi – in težko bi rekli, ali je njegov glavni namen komunicirati s prvimi ali z drugimi. Medtem ko živalim ograje sporočajo, kje so meje njihovega gibanja, ljudem sporočajo še mnogo več, saj marsikateri lokalni »bralec« tega znaka v njem prepozna široko paleto zgoraj razgrnjenih političnih sporočil. Sporočila za ljudi so bistvena, ker so radikalna, javno govorijo o problemu in konfliktu ter radikalizirajo določeni razred. Krajina in ograja v njej sta tako medija kmetove komunikacije o lastnih pogojih, s katerimi ni zadovoljen in katerim se upira z lastno skrbstveno upornostjo.

Zahvala

Članek je nastal v programu Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (ARIS P6-0088) ter projektih Izolirani ljudje in skupnosti v Sloveniji in na Hrvaškem (ARIS J6-4610) in Divjad na meji: Izdelovanje meje z živalmi v Sloveniji in onkraj (v ocenjevanju pri ARIS). Zahvaljujem se ARIS – Javni agenciji za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije za financiranje programa in projektov. Za vsebinske in spodbudne komentarje o pričujoči raziskavi se najlepše zahvaljujem Anniki Pohl Harrisson in Michaelu Eilenbergu ter vsem sodelujočim na seminarju Fencing and Biosecurity v Sandbjergu. Zahvaljujem se tudi recenzentoma in urednicama *Glasnika Slovenskega etnološkega društva*.

¹² Appadurai (1986) se je sicer posvečal blagu, tj. stvarjem v menjavi, torej ne stvarjem nasploh. Kljub temu je navedena shema relevantna za primer ograj, ki pa jih ne bi opredelili kot blaga, saj ne nastopajo v menjavi, temveč preprosto kot predmete.

Literatura in viri

APPADURAI, Arjun: Introduction: Commodities and the Politics of Value. V: Arjun Appadurai (ur.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986, 3–63.

BAJIČ, Blaž: Caring for Fragile Landscapes: Landscape, Community and Change(Lessness) in Solčavsko. *Traditiones* 52/1, 2023, 109–137.

DESCOLA, Philippe: *Onstran narave in kulture*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2018.

DONALDSON, Andrew: Biosecurity after the Event: Risk Politics and Animal Disease. *Environment and Planning A: Economy and Space* 40/7, 2008, 1552–1567.

EILENBERG, Michael in Annika Pohl Harrison: Fencing, Biosecurity and Wild Boar Politics in the Danish-German Borderland. *Journal of Borderlands Studies*, 2023, 1–19.

GRAY, John: Open Spaces and Dwelling Places: Being at Home on Hill Farms in the Scottish Borders. V: Setha M. Low in Denise Lawrence-Zuñiga (ur.), *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Malden: Blackwell Publishers, 2003, 224–244.

HINCHLIFFE, Steve in Nick Bingham: Securing Life: The Emerging Practices of Biosecurity. *Environment and Planning A: Economy and Space* 40/7, 2008, 1534–1551.

HOBART, Hi'ilei Julia Kawehipuaakahaopulani in Tamara Kneese: Radical Care: Survival Strategies for Uncertain Times. *Social Text* 38/1 (142), 2020, 38/1, 2020, 1–16.

INGOLD, Tim: The Temporality of the Landscape. *World Archaeology* 25/2, 1993, 152–174.

JAKES, Andrew F., Paul F. Jones, L. Christine Paige, Renee G. Seidler in Marcel P. Huijser: A Fence Runs through It: A Call for Greater Attention to the Influence of Fences on Wildlife and Ecosystems. *Biological Conservation* 227, 2018, 310–318.

KALB, Don: Introduction: Class and the New Anthropological Holism. V: James G. Carrier in Don Kalb (ur.), *Anthropologies of Class: Power, Practice and Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 1–27.

KNEŽEVIĆ HOČEVAR, Duška: »Kdor ne tvega, ni kmet!«: K antropologiji tveganja in negotovosti. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 55/3–4, 2015, 61–69.

KNIGHT, John (ur.): *Natural Enemies: People-Wildlife Conflicts in Anthropological Perspective*. London in New York: Routledge, 2000.

KOHN, Eduardo: *How Forests Think: Toward an Anthropology beyond the Human*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 2013.

KOZAR-MUKIČ, Marija: *Felsőszőlők – Gornji Senik*. Szombathely/Sombotel: Muzej Savaria in Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1988.

KOZOROG, Miha: »They Feed Here and Live There«: Borderwork with Wildlife in Slovenia's North-East Corner. *Traditiones* 48/1, 2019, 191–211.

KOZOROG, Miha, Tatiana Bajuk Senčar, Katalin Munda Hirnők in Ingrid Slavec Gradišnik: *Meje: Antropološki uvidi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2022.

LATOURE, Bruno: *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford in New York: Oxford University Press, 2005.

LINDSTRÖM, Kati, Kalevi Kull in Hannes Palang: Landscape Semiotics: Contribution to Culture Theory. V: Valter Lang in Kalevi Kull (ur.), *Estonian Approaches to Culture Theory*. Tartu: University of Tartu Press, 2014, 110–132.

MARX, Karl: *Kapital I: Kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Založba Sophia, 2012.

MLEKUŽ, Dimitrij: The Birth of the Herd. *Society & Animals* 21/2, 2013, 150–161.

MUNDA HIRNÖK, Katalin in Ingrid Slavec Gradišnik: Meje in spomini nanje. *Traditiones* 48/1, 2019, 27–75.

SCHUBERT, Frank N.: *Hungarian Borderlands: From the Habsburg Empire to the Axis Alliance, the Warsaw Pact and the European Union*. London in New York: Continuum, 2011.

SIMONIČ, Peter: Social and Spatial Adjustments in Domanjševci. *Traditiones* 48/1, 2019, 137–165.

SLOVENC, Mateja in Emil Erjavec: Cooperation among Farmers through the Lens of Their Future Orientation: A Case Study from Slovenia. *Anthropological Notebooks* 27/1, 2021, 28–54; <https://doi.org/10.5281/zenodo.5789103>.

STOCK, Paul V., Tim Hossler in D. Bryon Darby: Experiments in the Field. V: *Experiments in the Field. Cultural Anthropology*, serija Writing with Light, 29. 10. 2019.

SVETEL, Ana: What We Care About When We Care About Landscape: Toponyms, Sheep, and Ruins in Northeastern Iceland. *Traditiones* 52/1, 2023, 85–107.

ŠARF, Fanči: *Občina Murska Sobota: ETSEO*. Ljubljana: ZIFF Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1985.

VON ESSEN, Erica, Martin Drenthen in Manisha Bhardwaj: How Fences Communicate Interspecies Codes of Conduct in the Landscape: Toward Bidirectional Communication? *Wildlife Biology*, 2023, 1–7.

VRANJEŠ, Matej: Zelena puščava: Kulturna krajina »iz domačinskega zornega kota«. *Etnolog* 15, 2005, 281–301.

Fences and Fencing in the Agrarian Landscape of Resistance

Small farmers on the Slovenian-Hungarian border, who consider themselves traditional local agriculturalists on family farms, putting a part of their produce towards self-sufficiency while selling the rest, regularly practice the fencing of arable lands. This agrarian practice is due to abundant wildlife in their local environment. They developed this biosecurity practice autonomously in response to the historical modifications of the border, resulting transformation of the local landscape, and changes of the local economy, wherein commercial hunting increasingly gained significance. The article examines fences in relation to landscape semiotics, i.e. as an ecosemiotic sign, purposefully placed in the landscape by farmers to simultaneously communicate to animals and people. While informing animals where not to go, it informs people of much more. Since those who erect fences to ensure suitable conditions for their own work view the fence as an embodiment of historical human conflict, these fences can be seen as transmitting political messages into the landscape. The fence in the landscape works as a medium conveying the farmers' message about the conditions with which they are unhappy and which they are resisting through the act of fencing as a practice of radical care.

